Прѣзъ Вакъвскитѣ села—турска Рупчоска околия.

Пѫтни бѣлѣжки и впечатления.

(Продължение отъ III книга).

Дьовленскиятъ жандармерийски юзбашия, Халилъ ефенди, се е родилъ, порастналъ и възпиталъ въ София. Баща му до скоро билъ Софийски гражданинъ — избиратель. Младиятъ Халилъ, слѣдъ като свършилъ IV отдѣление въ Софийскитѣ народни училища, постѫпилъ въ I класъ съ намѣрение да свърши цѣлия гимназиаленъ курсъ. Баща му билъ ученолюбивъ човѣкъ, но фанатикъ мохамеданинъ. Първитѣ три класа Халилъ изкаралъ безъ неприятности, но щомъ постѫпилъ въ IV класъ, още въ началото на учебната година билъ принуденъ да се прости съ гимназията и другаритѣ си съученици. Поводъ за напущането далъ свещеникъ Къневъ. Послѣдниятъ билъ учитель по Законъ Божи. Още когато Халилъ билъ ученикъ въ I, II класове, св. Къневъ го заставилъ да учи Свѣщена история и Богослужение, но не тъй настойчиво. Но когато Халилъ постѫпилъ въ III класъ, свещеникътъ Къневъ каралъ Халила да учи Законъ

Божи тъй, както учатъ тоя прѣдметъ ученицитѣ — християни. Халилъ търпѣлъ и никому нищо не изказвалъ. Но единъ пѫть, когато св. Кънevъ го нагрубилъ, той се нестърпѣлъ, а се оплакалъ на баща си. Послѣдниятъ се ядосалъ, дръпналъ сина си отъ гимназията и го завелъ въ френското училище. Тамъ учителитѣ били по вѣжливи спрямо Халила и не го заставяли да учи Законъ Божи. Въ френската колегия Халилъ се научилъ да чете, пише и говори доста добрѣ френски езикъ и, споредъ думитѣ му, тоя езикъ най-много му помогналъ да стане жандармерийски юзбашия на 23 годишната си възрасть. Прѣзъ 1896 година сѣмейството на Халила се прѣселило въ Цариградъ, т. е. напустнало за винаги София и то заради една обида, нанесена на баща му отъ единъ Софийски голѣмецъ. Въ Цариградъ младиятъ Халилъ постѫпилъ безъ никакви мѫчнотии въ военно-жандармерийското училище и слѣдъ три години билъ произведенъ въ първия воененъ чинъ. При сформируването на Македонската жандармерия Халилъ билъ назначенъ за началникъ на Дьовленската казалийска жандармерия. Халилъ ефенди е благодаренъ отъ службата си, но не е благодаренъ отъ мѣстоназначението си. И наистина, тоя младъ турски администраторъ щѣше да бѫде по полезенъ въ Солунъ, Битоля и Прилѣпъ, отъ колкото въ забутаното помашко село Дьовленъ. Когато Хилилъ ефенди ми изказа своето „житие битие“, силно въздъхна и свърши съ думитѣ: „Азъ съмъ младъ и се въодушевявамъ отъ такива идеи, които правятъ човѣка да бѫде смѣлъ, енергиченъ, справедливъ и точенъ въ работата си, но тукъ въ Дьовленъ азъ съмъ обрѣченъ на бездѣятелность, а при такова положение немога да бѫда полезенъ като човѣкъ и държавенъ чиновникъ Ако остана тукъ нѣколко години, азъ ще затѫпѣя, ще заглъхна и ще се приравня съ другитѣ....

Сѫжденията на симпатичния и интелигентния Халилъ ефенди до нѣгдѣ бѣха прави, но за да го насърдча по службата му, като младъ чиновникъ, азъ му казахъ да се не отчайва прѣждеврѣменно, а да търпи.

— И Дьовленъ не е лошо мѣсто за служене, казахъ азъ. Младитѣ чиновници, като васъ, трѣбва да почноватъ служебната си дѣятелность въ мѣста като Дьовленъ. И тукъ населението се нуждае отъ интелигентни, справедливи и акуратни чиновници. Ако вий се покажете такъвъ, каквито трѣбва да бѫдатъ чиновницитѣ въ всѣка добрѣ устроена държава, и ако вий бѫдете по търпеливъ, то мечтитѣ ви рано или късно ще се изпълнятъ и то една слѣдъ друга, т. е. постъпенно, а не чрѣзъ скокове.

— Кой знае какво ще стане, отговори Халилъ ефенди съ наведена глава и пакъ въздъхна. Надеждата за сега ме крѣпи, но да се надѣе човѣкъ е пакъ голѣма душевна мѫка.....

Съ такива и други разговори ний съ Халилъ ефенди обходихме по голѣмата часть отъ селото. Азъ непропущахъ да

се взирамъ на всѣкждѣ. Наблюдавахъ всичко въ селото, но крадишкомъ. Въ една улица Халилъ ефенди остана 20-30 крачки назадъ. Спрѣ го единъ по-малъкъ да го пита нѣщо. Въ това врѣме азъ погледнахъ въ единъ дворъ прѣзъ отворената пжтна врата. На срѣдъ двора подъ едно овощно дърво бѣха седнали двѣ млади жени и едно малко момиченце. Женитѣ предѣха, а момиченцето навиваше едно кълбо съ вълнена прежда. Едната жена ме съзрѣ и извика

— Емньо, вишъ кавуринъ на глыода.

Другата жена бърже впери очитѣ си въ мене и, безъ да проговори нѣщо, стана отъ мѣстото си и като се затече къмъ портитѣ, блъсна ги силно да се затворятъ. Но двукрилитѣ врата отъ тласъкътъ се повърнаха пакъ назадъ, та се не притвориха.

— Оти тра̀кашъ вратата, Емньо? Ти луда ли си или ще полудѣешъ? Ни видишъ ли кой е? То е *тюжеринътъ*, мари, дету сбира конце да хи носи нахъ Пашмаклж?

Азъ се позасмѣхъ и продължихъ разходката си по улицата. Халилъ ефенди ме застигна и попита за *тропутятъ* на портитѣ. Азъ му обяснихъ въ що се състои работата.

— Диви сж като мечки, и това ме най-много измжчва. Тѣ нѣматъ понятие отъ човѣщина и добри обноски. Такива сж и мжжетѣ и женитѣ.—Ахренкитѣ (помакинитѣ), които видѣхъ контрабанда, бѣха облѣчени съ антерии отъ домашенъ вълненъ но валенъ платъ. Прѣстилкитѣ имъ бѣха сжщо, като на Чепеларскитѣ помакини. На главитѣ носѣха *парстати* тестемели. Отъ виденото разбрахъ, че Дьовленскитѣ помакини носятъ такова облѣкло, каквото носятъ и Чепеларскитѣ. А пъкъ мжжетѣ неможешъ ги различи по нищо отъ Чепеларскитѣ помаци. Сжщитѣ дрѣхи, сжщитѣ движения, сжщия каяфетъ, сжщия говоръ и сжщитѣ обръщения.

На мръкване седнахме съ Халилъ ефенди прѣдъ едно кафене да си починемъ и изпиемъ по едно кафе. При насъ седна и единъ 50 – 60 годишенъ помакъ, съ голѣма чалма на главата и съ затикнатъ чибукъ на врата. По дрѣхитѣ и позата, която зе, се познаваше, че той е заможенъ и аговитъ, т. е. селски ага е.

— Хошгелдинъ, челеби.

— Хожъ булдукъ, ага, отговорихъ азъ.

— Утъ кутро село си и какво та фири пу нашесъ край.

— Утъ Чепеларе съмъ. Бѣхъ въ Чепино и сега си отивамъ въ село; потюмъ минавамъ прѣзъ Дьовленъ да се видя съ бащини приятели.

— Чи чий си ти синъ?

— Е самъ на Дѣча кехая.

— Брей, аку си Дѣчову копеле? Ние съ бубайка ти бѣхме еце досте. Духодахме съ Хажи Хасана утъ Михалкуву да куповаме ерини утъ Узунатъ и бубайка ти. Живу ли е старуту свине?

— Баща ми умрѣ, мижьо, удави се въ рѣката прѣди 10 години.

— Аллахъ рахметелсънъ! Лекимъ бѣ сефалж чилекъ! Ала ти да си живъ, мижюфъ.

Отъ понататъшния ни разговоръ съ агата се разбра, че той познавалъ много Чепеларци, християни и помаци. На раздѣла ми зарѫча да нося здраве на всички живи негови познайници.

— Да носишъ млогу здраве и на Салихъ Чауша. Кажи на ное старъ *волкъ* да ми пруводи, ага му са лаха, адно малко авджийску пале, пакъ е утъ тузъ ще му прувадамъ риба и анифьо. Кажи му чокъ селямъ утъ Кечели Усманъ. Той ми знае и забе се.

До 10 часа вечерьта азъ бѣхъ гостенинъ на Халилъ ефенди и др. Дьовленски голѣмци-чиновници. До като ний правѣхме мухабетъ, дѣдо Фроню хаднжията приготвилъ всичко за моето нощно отпочиване и ме чакалъ съ нетърпение въ дюкянътъ си. Халилъ ефенди, който ме придружи до ханътъ, на раздѣла порѫча на дѣда Фроня да ми угажда, като на неговъ (Халиловъ) гостенинъ и приятель.

— Недѣй брà грижа, Халилъ ефенди, е си знамъ работата. Ние бѣхме приятели съ бащата на тоя момъкъ, и е самъ спалъ въ тѣхната кѫща.

Слѣдъ тия думи дѣдо Фроню заповѣда на чирацитѣ да затворятъ дюкянътъ, а мене покани да го послѣдя на горѣ по стълбитѣ. Влѣзохме въ една стая, която изглеждаше да е и гостна и спалня.

— Въ сае фудаьо посрѣщамъ бимбашията и каймакаманъ, говорѣше дѣдо Фроню. Въ нея си спьомъ лю è. Други ни пускамъ. Нимой да та е шюбьо утъ болхи и вошки.

— Добра е стаята, дѣдо Фроньо, недѣй се стѣснява. Азъ съмъ наученъ да спа и на потонъ.

Слѣдъ тия уговорки, дѣдо Фроню притвори вратата, спустна сюрмелиитѣ стъкла на прозорцитѣ и се тръшна на едно дюшече.

— Содни сига, *айолъ*, да си пудумаме нашенски,—христенски. Въ худаьоса нема ахрене и читаци. Е еце галемъ да ми духодатъ госте—христене утъ Булгария. Спулай на Господе, хубаве гичиндисувамъ туфъ, ала нели нѣма христене и чорква, нимога да са распуснамъ. Еце хубави забите имаме *шиндиликъ* въ Дьовленъ и нѣма за какво да са уплакувамъ утъ тѣхъ, ала пакъ са друга вѣра, студена вѣра, айолъ! Христенскусу е другу. Какъ сте вие въ Булгария? Какъ варвьотъ Македонскине рабути?

Азъ се отпустнахъ прѣдъ дѣда Фроня и безъ прѣдпазване му говорихъ за България и Македония. Тоя 80 годишенъ старецъ съ жажда изслушваше моитѣ сѫждения, обяснения и отговори. Дѣдо Фроню, както и самото му име показва, не е

българинъ, а цинцаринъ—Епирски ромънинъ. На млади години, той дошълъ отъ отечеството си въ с. Пашмаклж (Ахж-челебийска кааза) и тамъ отворилъ приматарски дюкянъ. Като се позамогналъ, той се оженилъ за българка Пашмаклийка и станалъ Пашмаклийски житель. Прѣдъ турскитѣ власти той ималъ голѣмо влияние, но въ душата си останалъ голѣмъ туркомразецъ. Прѣзъ врѣме на черковната борба той ее гърчеялъ и енэргично помагалъ на гъркоманитѣ въ Пашмаклж и Райково. Но слѣдъ руско-турската война дѣдо Фроню прѣстаналъ да защитява гъркоманитѣ, даже почналъ да помага на българитѣ. Въ това врѣме, когато дѣдо Фроню се отърсилъ отъ прѣдишнитѣ си черковни заблуждения, въ Ахж-челеби се издигналъ надъ властитѣ и населението единъ помакъ, бившъ затворникъ, именуемъ Салихъ ага Сиврия. Новиятъ Ахж-челебийски деребей съ влиянието си засѣнилъ всички други Ахж-челебийски голѣмци. За нѣкаква лична обида, нанесена отъ Салихъ ага Сиврия на Фроня и българина Анастасъ кехая, послѣднитѣ повели борба противъ новия деребей съ цѣль да го поставятъ на онова обществено стжпало, на което трѣбва да стоятъ всички бивши затворници. Но Салихъ ага излѣзълъ и по хитъръ, и по силенъ. Слѣдъ нѣколко годишно *боричкане*, въ което се увлѣкла и голѣма часть отъ населението, безъ разлика на вѣра, Салихъ ага надвилъ, благодарение на хитринитѣ си и голѣмитѣ армагани и рушвети. Анастасъ кехая и дѣдо Фроню се разорили материално, но и слѣдъ това не прѣклонили вратъ прѣдъ Сиврия. Дѣдо Фроню, като неможалъ вече да живѣе въ Пашмаклж, отишълъ въ Скече и тамъ отворилъ ханъ. По късно, като се замогналъ на ново, дѣдо Фроню дошълъ въ Дьовленъ да *търгува* съ помацитѣ и власть имеющитѣ. Тукъ работитѣ на дѣда Фроня тръгнали добрѣ и сега той е първия *тюжеринъ* въ Рупчосъ каза-сж. Прѣдъ Дьовленскитѣ власти дѣдо Фроню е на голѣма почеть. При всичко, че въ Дьовленската кааза нѣма християнско население, обаче дѣдо Фроню е членъ на Идаре мезлиши (окол. съвѣтъ) и белидието (общ. съвѣтъ). Дѣдо Фроню, може да се каже, е и консулъ въ Дьовленъ на всички християнски държави на Балкан. полуостровъ. Всѣки християнъ билъ той българинъ, гръкъ или ромънинъ, ако има нѣкаква работа въ Вакъвскитѣ села или при Дьовленскитѣ власти, ще пише или ще намѣри дѣда Фроня. Безъ него неможе да си уреди работата нито Киселовъ, който скарва трупе по рѣката Кри чимъ; нито гърка Лефтерисъ, който доставя брашно за Дьовленския гарнизонъ; нито бай Колю отъ Ситово, който събира овни за Търрешката войска. Всѣкой се съвѣтна съ дѣда Фроня и всѣкой иска отъ него помощь и покровителство. Даже английскиятъ офицеринъ, който е натоваренъ да контролира Дьовленската жандармерия и полиция, събира свѣдения отъ тоя 80 годишенъ почетенъ консулъ! И азъ, скроменъ туристъ и изучвачъ на Вакъвскитѣ села, не оставихъ на спокойствие дѣда

Фроня. Цѣла нощь го разпитвахъ за Дьовленъ и околията, съ рискъ да му стана досаденъ; но у него не се забѣлѣжи досада и умора. Напротивъ, дѣдо Фроню съ най-голѣмо удоволствие ми отговаряше, като ми даваше подробни и вѣрни свѣдения за всичко, което го питахъ, Така прѣкарахме нощьта съ дѣда Фроня въ неговата скромна стая. Лѣглото, което бѣше ми натъкмилъ тоя старъ аромънинъ, ми послужи само за почивка, а не и за спане.

Когато съмна, азъ се приготвихъ за пѫть.

На раздѣла съ дѣда Фроня, послѣдниятъ повѣрително, но смутено ми каза тия думи:

— Е забурихъ нощесъ да та попитамъ: сгудиха ли са *патриханьона* и *влашке-нъ* минлетъ въ Македония? Ние сме врютъ християне, та ни трѣбува да са караме. И е самъ християнинъ, ала самъ утъ влашки джинсъ. Аку *патриханьо-на* ни *даде* на власи-не владика, барекъ да даде изинъ да са пѣе въ чьоркви-не на влашки. Горци-не ни правятъ хубаву де су са каратъ съ други-се християне. Ално врѣме и е даржехъ горска страна, ала по сетне ми *уврѣ главо-са*. Горцемсемъ ни трѣбувало да са пумага.

— Всичко ще се уреди, дѣдо Фроньо, отговорихъ азъ на кѫсо. Всички сме се заблуждавали прѣзъ живота си за нѣщо, но съ врѣме сме се свѣстявали. И влашкятъ черковенъ въпросъ ще се уреди, както се уреди и българскиятъ.

— Аминъ, дай Господи, завърши дѣдо Фроню и ми подаде рѫката си. Много здраве на всички досте въ Чепеларе и *максусъ* здраве на Гурка (Згура Торомань)!

На улицата прѣдъ ханътъ ме чакаше единъ полицейски стражарь и едно муле. Освѣнъ дѣда Фроня и слугитѣ му, други изпращаче нѣмахъ, защото часътъ бѣше 5 заранъта, а въ това врѣме запознайницитѣ ми още спѣха. Мулето си бѣхъ наелъ още отъ вечерьта, съ условие да го върне отъ границата стражарьтъ, който щѣше да ме придружава. Послѣдниятъ грабна вѣщитѣ ми отъ слугата, привърза ги на мулето и слѣдъ това съ *помашка* вѣжливость ме покани да го послѣдвамъ.

— Хайда, чюрбажи, ехни муле-су да изворвяме пульока, льока ду дѣ е хладно. Ага идимъ на баня-на, тамъ ще пусидимъ и ще се укопимъ.

Азъ се отказахъ да яздя мулето прѣзъ селото и хванахъ оглавьта да го водя.

— Ага нищешъ да яхашъ, дай мене мулету, пакъ ти ворви слѣдъ мене. Пакъ ку ни си пилъ кафьо, да са пузапремъ на салашенъ да изпиешъ адно кафьо. Кафеджия-на станува рано и сига огане-нъ му е накладенъ.

— Азъ пихъ кафе у дѣда Фроня, но, ако тебе се пие, да се поспремъ на салашътъ. И язъ пивамъ още една чаша.

— Хаиръ, е за тебе думамъ, пакъ ага нищешъ, чи да варвимъ. Е рану ни пиемъ кафьо. Е са наедахъ, та че тугава тор-

нахъ. Е гладенъ ни торнувамъ на поть. Такофъ *насахатъ* имамъ утъ бубайка, *аллахъ рахметлесънъ*.

Съ такъвъ разговоръ се запознахъ съ моя придружникъ стражаръ. На запитването ми какъ се зове и отъ кое село е, стражарьтъ троснато ми отговори:

— Зувотъ ма Ахмедъ. Е самъ утъ сува селу, ала сига самъ тептилъ. Надѣнаха ми кавурска руба, ала да видимъ ду куга ща е нося. Айлжкасъ ми е *дьортюсъ* (400) грушъ и не е малъкъ. Солкува пари е за адно гудина ни сомъ казандисувалъ. Да видимъ ду куга ща хи зимамъ.

Плащатъ ли ви редовно заплатата, Ахмедаа, попитахъ азъ.

— Берекетъ версинъ, плащатъ ни, ала оти на врѣме си ни даватъ айлжкатъ, та ма е страхъ будинъ мой синъ, по голъ утъ мене, да ми ни зоме хлѣба.

— Не се бой, Ахмедаа. Гльодай си *сааламъ* рабутата и никой нѣма да ти земе хлѣбътъ.

— Е си е гльодамъ и какво су мене жендаринъ нѣма другъ въ казо-са. И ингилиске-съ забитинъ ма бендисува, оти е торчемъ и дене и наще. Ни упендисувамъ са утъ рабута. Пакъ са нито заѣдамъ съ *ехалие-се*.Ниту са карамъ, нито *бохтамъ*.

— Аферимъ, казахъ азъ на Ахметя и го потупахъ по рамото и то тъкмо, когато бѣхме стжпили на срѣдъ моста прѣдъ казармата.

Ахмедъ се много зарадва отъ моето „аферимъ“ и потупване по рамото, и, за да изкаже благодарностьта си за похвалата, покани ме да се отбиемъ въ салахчето да ме почерпи съ кафе. Азъ му благодарихъ, но отказахъ да пия кафе. Ахмедъ дръпна мулето и го поведе по пжтя прѣдъ казармата по източна посока, а азъ го послѣдихъ отзадъ. Но въ това врѣме ми хрумна на умътъ да измѣря казармата, която бѣ прѣдъ менъ. У себе си нѣмахъ никаква мѣрка, пакъ и да имахъ, не бихъ посмѣялъ явно прѣдъ очитѣ на войницитѣ, които карауляха, да имъ измѣрвамъ казармата. Но за да удовлетворя желанието си, азъ си послужихъ съ другъ способъ. Като вървѣхъ по пжтя, щомъ достигнахъ до мѣстото, отъ дѣто се образуваше права линия съ запжната фасада на казармата, почнахъ да броя съ крачки и броихъ до като отъ мене и източната фасада на сградата се образува пакъ права линия. Наброяхъ 74 срѣдни крачки, а това число опрѣдѣляше и дължината на севѣрната казармена стѣна. Отъ око се увѣрихъ, че сградата (казармата) е квадратъ. Възъ основа на това опрѣдѣление и понеже отъ по напрѣдъ знаяхъ, че срѣдната ми крачка[1]) е дълга 65 с. м., на умътъ си изчислихъ, че Дьовленската казарма е построена върху 2500 квадратни метра мѣсто. Когато минахме казармата, Ахмедъ ме

1) Дължината на едното стжпало и разстоянието между двѣтѣ стжпала.

покани да *яхна* мулето, защото съ водене не вървѣло бърже. Азъ изпълнихъ желанието на моя придружникъ не толкозъ, че ми се щѣше да язда, защото не бѣхъ уморенъ, — отколкото да го освободя отъ службата: *да ми води мулето.*

Ний пѫтувахме по една тѣсна продълговата полянка, която отъ северъ се загражда отъ рѣката Далж-дере, а отъ югъ допира до политѣ на Хамамъ бунарското северно бърдо. Полянката е раздѣлена отъ пѫтя на двѣ почти равни части. Северната половина е по ниска и е прѣобърната на ливади и зеленчюкови градини, а южната се състои отъ ниви и овощни градини. По край рѣката и отъ двѣтѣ страни на пѫтьтъ сѫ наредени като въ искуственъ паркъ върби, диви круши, габери и други дървета, обхванати около дънеригѣ и стъблата съ разни шубръци и високи трѣви. Тая длъгнеста и полузалѣсена полянка е извънредно красива. Но колкото се върви по на изтокъ, видътъ се измѣнява. Нивитѣ и ливадитѣ се намаляватъ, дърветата сѫщо. Срѣщуположнитѣ стръмнини се сближаватъ и най-сетнѣ полянката съвсѣмъ се изгубва. Остава само малка междина за пѫтьтъ и р. Далж-дере, която съ голѣмъ шумъ се промѫква между скалитѣ, за да се съедини съ р. Вѫча. Послѣдната рѣка води началото си отъ върхътъ Караманджа (надъ с. Стойки, българска територия), минава прѣзъ Широка-лѫка и отъ тамъ на долу тече въ северо-западна посока до съединяването си съ Далж-дере. Рѣка Вѫча умножава водитѣ си съ Триградската рѣка, която се влива въ нея при с. Настенъ. Вѫча запазва названието си до с. Михалково, а отъ тамъ надолу се нарича вече р. Кричимъ. Отъ многобройнитѣ рѣчици и притоци, които се намиратъ въ басейна на Кричимската рѣка, най-много-водна е р. Далж-дере, слѣдъ нея иде по редъ Триградската рѣка, Широколѫшката, Мугленската и т. н. Разстоянието между с. Дьовленъ и мѣстото, дѣто се съединява Далж-дере съ р. Вѫча, е около единъ и половина километъръ.

Ний прѣминахме р. Вѫча по единъ разкривенъ дървенъ мостъ, много по лошъ отъ Дьовленския. Отъ тамъ на горѣ пѫтьтъ върви по десния брѣгъ на рѣката. Отъ двѣтѣ страни на рѣката се спущатъ стръмни бърда, обрасли съ съсипани отъ брадвата и козитѣ дѫбови гори. Само тукъ тамъ по вглъбнатинитѣ по равнитѣ мѣста се виждатъ ниви, посѣти съ пшеница, кукурузъ, картофи и леща. Посѣвитѣ сѫ гѫсти, буйни и *напастрѣли* (полуузрѣли). Пѫтьтъ, по който вървимъ, е тѣсенъ, камънливъ, и мулето едва се крѣпи. Едно подплъзване е достатъчно да се събори мулето заедно съ яздецътъ долу въ рѣката. Близо половинъ часъ ний вървѣхме успоредно съ рѣката, безъ да забѣлежимъ нѣкаква сграда. Даже не видѣхме по присойкитѣ ниви и овчарски — козарски сае и колиби, при всичко, че мѣстата сѫ сгодни за кѫшла. Но когато стигнахме до мѣстото, дѣто се съединяватъ Широколѫшката и Триградската рѣки, прѣдъ насъ се изпрѣчи единъ стариненъ сводовъ каменъ мостъ съ три

отвора. Тоя мостъ е припрѣченъ на Широколѫшката рѣка и по него се отива въ с. Настенъ. Послѣдното село е заврѣто не далечъ отъ моста въ пролома на Триградскааа рѣка, на десния ѝ брѣгъ. Отъ селото се виждатъ само 4—5 голѣми варосани сгради, а останалитѣ се закриватъ задъ една каменна могила. Надъ с. Настенъ се издига едно стръмно бърдо, покрито съ букова и борикова гора, което е продължение отъ Карлѫкъ и равната планина, наречена „Мурсалица".

Когато ний наближихме моста, видѣхме, че отъ с. Настенъ изливатъ много помаци и помакини. Едни отъ тѣхъ вървѣха пѣшкомъ, а други наяхали на мулета. Срѣщнахме се съ тѣхъ до самия мостъ и се поздравихме чисто по помашки. Помакинитѣ, които носѣха на главитѣ си бѣли тестемели, не счетоха за нуждно да си закриятъ лицата. Напротивъ, тѣ съ женско любопитство се вгледваха въ мене, може би съ цѣль да налучкатъ какъвъ човѣкъ съмъ и що търся по тѣхнитѣ мѣста. Помацитѣ и помакинитѣ, както се разбра, отиваха на работа по нивитѣ си, които се намиратъ по деснитѣ лѫки и бърда на р. Вѫча.

Отъ Настенския мостъ на горѣ пѫтьтъ нѣкога се е протакалъ по край рѣката чакъ до Широкалѫка; но честитѣ голѣми наводнения, които сѫ ставали отъ 20 години насамъ, сѫ разсипали пѫтьтъ, та сега по край рѣката неможе да се пѫтува съ мулета. Съобщенията между Дьовленъ и Широкалѫка за сега ставатъ прѣзъ с. Беденъ и мѣстностьта, наречена „Попинъ". Срѣщу планината „Мурсалица" отъ десния брѣгъ на Широколѫшката рѣка се спуща едно не толкозъ стръмно бърдо, което води началото си отъ вододѣла между Чепеларската рѣка и Кричимския басейнъ. Бърдото при сформируването си се е сбръчкало (сгърчило) на срѣдата и отъ това сбръчкване се е образувала една могила и една сѣдловина. Около могилата и на самата сѣдловина е застроена по-голѣмата часть отъ селото Беденъ; а срѣщу могилата въ присойката надъ сѣдловината сѫ разположени другитѣ сгради на селото. Самата сѣдловина е центъръ на селото. Беденъ е най-красивото и, може да се каже, най-огледното село въ цѣлата бивша помашка република. То се вижда отъ всѣкѫдѣ. Ний видѣхме Настенския мостъ. Но за да стигнемъ до него, трѣбваше да вървимъ по единъ зигъ-заговъ каменливъ пѫть. Отъ двѣтѣ страни на тоя пѫть земята е обрасла съ млада дѫбова гора, която съвсѣмъ закрива пѫтьтъ, ако се гледа отъ далече. Слѣдъ половинъ часово пълзене по стръмнината ний стигнахме въ с. Беденъ Спрѣхме на сѣдловината прѣдъ праматарския дюкянъ на единъ дѣдо Фронювъ съотечественикъ. Съпругата на праматаринътъ, — Пашмаклийска българка, като чула, че единъ *християнинъ* е дошълъ въ селото, дойде въ дюкянътъ да ме здрависа и попита, какви новини нося отъ християнскитѣ села. Тая нещастница, която е придружавала мѫжътъ си въ много помашки села и която отъ 3 години се е заврѣла въ Беденъ, дѣто се чува само гласътъ на ходжа-

та, бѣ петимна да види българинъ и чуе нѣколко думи, излѣзли отъ устата на християнинъ. Захвърлена отъ сждбата въ помашко село, тая християнка се показваше весела, засмѣна, но колкото и да се преструваше, че е доволна отъ положението си, по много признаци се познаваше, че силно страда душевно. Двѣтѣ й дѣчица, които се въртѣха около нея, изглеждаха като сжщински помачета. Принудени да иматъ за другари Беденскитѣ *ахренчета*, тѣ бѣха усвоили всичкитѣ имъ навици. По голѣмкото момченце, което е порастнало въ помашки села, като ме видѣ, полууплашено запита баща си: „Бобо, утъ дѣ е сое кавуринъ“? Азъ се усмихнахъ, като чухъ питането на момченцето и до като баща му въ смущението си се маеше да даде отговора, азъ прибързахъ да удовлетворя любопитството на младия запитвачъ

—Той е христенинъ, сине, добави сконфузено майка му. Слѣдъ това Беденската християнка поведе дѣцата си по стълбата за горния етажъ на сградата, гдѣто живѣели.

—Въ това врѣме приматарския дюкянъ зе да се пълни съ помаци. Послѣднитѣ бѣха добрѣ облѣчени, а това показваше, че тѣ сж първенцитѣ въ селото. Обикновенитѣ поздравления и запознавания се свършиха бърже. Настана гробно мълчание За да възобновя разговорътъ, азъ попитахъ едного: тукъ ли е Хаджи Кюлюнкъ и здравъ ли е?

— Тува е, ефенди, и здравъ е като *волкъ*, отговори единъ 45—50 годишенъ помакъ. Е му самъ синъ и аку ищишь да гу видишь, да та отведа у насъ да пиемъ пу адно кафьо.

Хаджи Кюлюнкъ е прочутъ помакъ въ Срѣднитѣ Родопи и то не толкозъ, защото е богатъ ага—богати помаци има много—но защото въ 1878 година стжпка съ краката си и С. Стефанския и Берлинския договоръ. Хаджи Кюлюнкъ бѣ 6—7 години наредъ прѣдсѣдателъ на прочутата Родопска помашка република и е единъ отъ главнитѣ виновници за откжсването на Вакъвскитѣ села отъ Източна Румелия. Сега помашкиятъ ексъ президентъ прѣкарва тихо старинитѣ си въ Беденъ, подобно на ексъ президента на Американскитѣ Съединени държави; но било е врѣме, когато името на Х. Кюлюнкя се е споменавало и въ вѣстницитѣ и въ нотитѣ на Великитѣ Сили. Азъ отдавна желаехъ да се видя съ Хаджи Кюлюнкъ, за да науча по подробно отъ него най-новата история на Вакъвскитѣ села, но по разни причини неможехъ да удовлетворя желанието си. Сега ми се прѣдстави сгоденъ случай да видя тоя бѣлѣжитъ помакъ и чуя отъ устата му това, което не слѣдъ дълго врѣме ще бжде заровено въ гроба и забравено отъ потомството. Ето защо азъ съ удоволствие приехъ поканата на Хаджи Кюлюнкювиятъ синъ да ида у тѣхъ на гости. Подъ прѣдлогъ, че нѣма да се забавя у Хаджи Кюлюнкя, стражарътъ Ахметъ ме не заслѣди, а остана да ме чака въ дюкянътъ. Това обстоятелство доста улесни моята мисия. Наистина, стража-

рътъ Ахмедъ не е *читакъ*, а Дьовленски помакъ, но азъ отъ по-рано зная, че помацитѣ се стѣсняватъ да приказватъ за политически работи прѣдъ царски забити, пъкъ ако ще тѣ да сѫ и тѣхни роднини.

Хаджи Кюлюнкювиятъ синъ ме заведе прѣдъ една голѣма двуетажна сграда, измазана отъ вънъ съ хуросанъ и като се спрѣ прѣдъ портата, каза ми да почакамъ малко на улицата, а той самъ влѣзе вѫтрѣ. Слѣдъ петь минутно чакане, синътъ на Хаджията се яви на вратата и съ махане на рѫката ме покани да влѣза въ вѫтрѣшния дворъ. Съпроводникътъ почна да се качва по една тѣсна стълба, която водѣше за горниятъ катъ на кѫщата. Азъ го послѣдвахъ, като крадешкомъ се взирахъ по всички кѫтове. Когато се качихме на потонътъ, Хаджиювиятъ синъ потропа на една врата и се застоя. Вратата бавно се отвори и прѣдъ насъ се прѣдстави една човѣшка фигура.

— Буюръ, ефенди, влѣзи, чу се дрѣзгавъ старчески гласъ.

Азъ подадохъ рѫката си на стареца и влѣзохъ въ стаята.

— Сьодни, айолъ, сьодни въ бужекатъ. Нимой дугледва. Наши-се *тертипе* са селски, столуве нѣмаме.

Безъ да чакамъ друга покана, азъ седнахъ *алатурка* на килимчето, като прѣдварително на бърже си смъкнахъ царвулитѣ и ги оставихъ до вратата. Седна до мене и Хаджи Кюлюнкъ. Прѣдъ мене стоеше единъ 80—90 годишенъ старецъ съ бѣла красива но изпита физиономия, украсена съ дълга и гѫста бѣла, като памукъ, брада. Облѣклото на стареца се състоеше отъ сини абени шалваре, забунъ и долама. Краката му бѣха обути съ кѫси бѣли калцуне, връзъ които бѣха прилепнати черни сахтиянени месте. Чалмата, която покриваше главата на Хаджията, бѣ бѣла и много чиста, но извънредно дебела. Като се вгледахъ по внимателно въ лицето на ексъ-прѣдсѣдателя, забѣлѣжихъ по нэго голѣми черни влажни и игриви очи, правъ остъръ носъ, високо широко чело и въздлъгнести бузи. Хаджията като забѣлѣжи, че го наблюдавамъ, поизкашля се, хвана се за брадата и каза.

— Защо ма гльодашъ, айолъ; е самъ старъ чилекъ, *грюхналъ* самъ отъ старость, ала още мочемъ да са доржя.

— Старъ си, мижьо, ала си още здравъ, отговорихъ азъ. Стари-се люде са по-здрави утъ млади-се.

— То са е видѣло наше-су здраве, айолъ, ала мочимъ да са крѣпимъ. И старосто-съ са дудева. Аллахъ бинъ шюкиръ, и ѣмъ си и спьомъ, ала текате-съ ми са е отсѣкалъ. Ни дарҗотъ ми вейке нуги-се.

— Врютъ на чека старость, мижьо, затова трѣбва да угадаме на стари-се.

— Хубаву казувашь, айолъ. Аллахъ здраве да ти дава. *Афедерсънъ*, ала ща та попитамъ, утъ кутро си селу?

— Утъ Чепеларе съмъ, мижьо.

— Брей, аку си утъ Чепеларе? Чи какво та е *запрáтилу* въ наше-съ край?

Азъ обяснихъ, какъ съмъ попадналъ въ селото на Хаджи Кюлюнкя.

Слѣдъ изпиването на първото кафе, което ми поднесе 50 годишниятъ синъ на Хаджията, отъ дума, на дума дойдохме и до миналитѣ работи. Азъ подведахъ тъй разговорътъ и въпроситѣ, че Хаджи Кюлюнкѣ подробно ми разправи за събитията, които сѫ станали въ Вакъвскитѣ села прѣзъ 1877—1890 г. На свършване бившиятъ прѣдсѣдатель на помашката република съ въздишка каза:

— Всичко минó, айолъ. Тугавъ бѣ друго, сига е друго. Ние остарехме и ни воршимъ рабута. Свѣто-съ са прумѣня *а иликъ* са забурева. Да, другото, както и да е, ала ми *прибих*и хубвиятъ синчокъ. Аллахъ рахметелесънъ. Нега нѣма да забуремъ.

Отъ думитѣ на Хаджи Кюлюнкя азъ разбрахъ, че той тѫжи за миналото. Мѫчно му е, че »сега други управляватъ Вакъвскитѣ села....[1]).

Мислѣхъ да постоя у Хаджията само 10 — 15 минути, а пъкъ прѣстояхъ тъкмо два часа. Слѣдъ свършване на разговорътъ ни за миналото на Вакъвскитѣ села, азъ станахъ да си излѣза; но старецътъ, като видѣ това, бавно стана отъ мѣстото си, хвана ме за рѫката и ме застави изново да седна.

— Нимой станува, содни. *Режьо едерумъ*, *содни*! Ще коснимъ полну-малу, каквото аллахъ е далъ, та че тугава си ворви сасъ здраве. Е та ни пускамъ бизъ прогима. Има още врѣме. Широка-лѫка е близо. Мехмедъ! Мехмедъ! готовъ ли е емека?

Гласътъ на Хаджията бѣ чутъ въ съсѣдната стая. На тоя гласъ се отзова другъ съ думитѣ: О, хо! готовъ е, готовъ!

Слѣдъ тия изрази азъ неможехъ да не седна изново на килимчето и да не чакамъ емекъ. Гощаването се продължи не повече отъ половинъ часъ. Помашкитѣ гозби бѣха вкусни, но количеството имъ злѣ подѣйствува на Ахмедовия (стражарския) стомахъ. Послѣдниятъ, който тоже бѣ поканенъ да обѣдва съ насъ, прѣзъ всичкото врѣме, до като стигнемъ до границата, се оплакваше отъ тежина на стомаха.

— Тьошко ми е на курема, чорбаджи, постоянно думаше Ахмедъ. Приядохъ въ Дьовленъ. Хаджи Кюлюнкъ е *екмекъ сайбия чилѣкъ*. Никугу не упрата бизъ ядене.

Часътъ бѣше около единадесеть прѣди обѣдъ, когато напустнахме Беденъ. На тръгване се отбихъ въ митницата, за да си покажа вѣщитѣ. Началникътъ на митницата ме посрѣщна на вратата по нощна роба и вмѣсто „хожгелдинъ“, чухъ едно ру-

1) Миналото и сегашното на Вакъвскитѣ села въ поминъчно и политическо отношение ще бѫде прѣдметъ на особна статия.

В. Д.

гателство. Обяснихъ му отъ кждѣ ида и за кждѣ отивамъ. Казахъ му още, че съмъ и бившъ митничарь.

— Хайде гить? Махни се отъ очитѣ ми, бѣха послѣднитѣ приказки на митничарьтъ. По пжтя азъ разправихъ на Ахмеда, какъ ме посрѣщна и изпрати митарствения чиновникъ.

— Махни го, едепсизинътъ, сърдито каза Ахмедъ. Бракъ шю сарахошю! Цѣла нощь пие, а денѣ спи. Стамболъ уварда-сж е. Проводили гу са тувъ на сюргюнъ, ала до кога ще седи, Аллахъ знае. Нѣма ни жена, ни дѣца; чиръ чиплакъ е.

Пжтьтъ отъ Беденъ за Широка-лжка върви по една полегата мочорлива плоскость, която е обърната на ниви и ливади. Долу подъ насъ на едно разстояние отъ 2 километра шуми Широколжшката рѣка, а горѣ къмъ изтокъ се издигатъ камънливи тераси, обсѣнени съ рѣдки борикови дървета. Пжтьтъ постъпенно се навежда къмъ рѣката и колкото наближава до нея, той става по стръменъ и по каменливъ. Бѣхъ принуденъ да слѣза отъ мулето и да го водя, защото бѣ опасно да се язди прѣзъ такива камънаци.

Когато слѣзохме въ долината и тръгнахме на горѣ успоредно съ рѣката, чухме нѣкакви мжжки и женски мелодични, проточени гласове. Ахмедъ се спрѣ, послуша малко и послѣ каза:

— Чорбаджи, чуишъ ли? Пашмаклийци пѣятъ. На баня-на има Пашмаклиене. Язъкъ, ни ще можимъ да са укопимъ; меретски жени има.

— Близо ли е банята, Ахмедъ, попитахъ, като се пиструвахъ, че не чуя гласоветѣ на Пашмаклиенки.

— Бливо е, близо. Ей сега ще се покаже.

Слѣдъ изминването на стотина крачки, прѣдъ насъ се показа едно равнище, не по-голѣмо отъ 20—30 декара. Това равнище изглеждаше, че нѣкогажъ е било поляна, покрита съ трѣва, сега прѣдставлява часть отъ сжщинска пустиня. Земята отъ горѣ бѣ покрита съ пѣсъкъ и дребни камъни. Тукъ тамъ се виждатъ и дълбоки ярове. Видоизмѣнението на полянката е извършено отъ рѣката. Послѣдната, като дошла, излѣзла е отъ коритото си и е залѣла цѣлата полянка. Слѣдъ спадането си пѣсъкътъ и дребнитѣ камъни, които били довлѣчени отъ водитѣ, си останали на мѣстата и загрозили хубавата по-рано полянка. И околностьта на полянката е много грозна. Стръмнинитѣ сж камънливи и обрасли съ проредена дребна джбова горица. По край рѣката нѣма никакво дръвце поне за сѣнка. На края на равнището до самата рѣка стърчи само една полусрутена сградица, която придава на околностьта още по грозенъ видъ. Въ тая сградица има една локва, която служи за кжпане на страждущитѣ. Отъ локвата изтича изобилна горѣща вода, която има симпуренъ мирисъ (дъхъ). Водата е много горѣща, и човѣкъ неможе да стои въ нея, ако я не смѣси съ студена вода отъ рѣката. За тая цѣль служи една вадичка, по която си тече рѣчната вода. Това е то прочутата *Беденска баня.*

При всичко, че тоя минераленъ изворъ се намира въ занемарено положение,лѣковитостьта му е извѣстна на всѣкждѣ въ Срѣднитѣ Родопи. Отъ кждѣ не се стичатъ тукъ хора, за да търсятъ помощь и излѣкуване? И ако тая баня бѣ що годѣ уредена и се намираше не въ Турция, а въ България, тя щѣше да стане Родопски Хисаръ.

Когато ний наближихме сградицата, съгледахме задъ нея една голѣма купчина черни и шарени прѣдмети, които мърдаха. Гласоветѣ, които слушахме, прѣстанаха и се чу: „Ай! ай. Какви са се е людье“? Азъ наближихъ купчината и що да видя: на едно отрасно мѣсто бѣха наредени въ видъ на колело шесть мулещи самаре. Вжтрѣ въ колелото бѣха постлани вълнени и козиневи халища, а връзъ халищата насѣдали троица млади помаци и три още по млади, красиви, но блѣдолики помакини. Послѣднитѣ държаха надъ главитѣ си черни омбрели, за да ги непече слънцето. Шаренитѣ торби, които стояха до скутобетѣ на помакинитѣ, показваха, че дружината е обѣдвала или се готви да обѣдва.Пашмаклийци сж познати по цѣлитѣ Родопи, като интелегентни и свободолюбиви помаци. При това тѣ сж и прочути пѣснопойци. Тѣхнитѣ жени се не криятъ отъ чужди мжже, били тѣ християни или мухамедани. Ето защо азъ безъ стѣснение се доближихъ до дружината и, като поздравихъ мжжетѣ съ хващане на ржце, попитахъ ги: що търсятъ тукъ на тая гола поляна.

— Дойдахме да се лѣкуваме, мижьо, по бърза да отговори едната жена. Имаме *вѣтеръ* (ревматизъмъ) въ нуги-се. Низнаишъ ли нѣкавъ *лѣкъ* за *вѣтеръ*?

— Бани-се пумагатъ за вѣтеръ, ала тува нѣма нагуда за копане, отговорихъ азъ. Защо ни идите на Хисарски-не бани. Тамъ има хубави нагуди. Има и доктуре, да ви кажатъ какво трѣбва да правите.

— Знаимъ ние, ефенди, де е по хубаво, ала трѣбуватъ много пари; пакъ и худута-съ (границата) трѣбува да са минóва, възрази единиятъ помакъ.

— Хухута-съ са льосну минова,—сига *е еминликъ*, ала пари-се боркатъ, доказа другиятъ помакъ. Да иде чилекъ съ жена на Хисаре-нъ и да сиди тамъ *ирми гюнъ*, трѣбуватъ наймалко *онъ лира*, пакъ тува дойдахме съ по *елли* грушъ въ кесе-се.

Слѣдъ тоя неопровержимъ аргументъ, азъ се отказахъ да прѣпоржчвамъ на Пашмаклийскитѣ помаци Хисарскитѣ бани.

Понататъшниятъ разговоръ съ помацитѣ се отнасяше за моето пжтуване, за Пашмаклж, за с. Чепеларе и се свърши съ поржка да нося много здраве на помацитѣ Косювци въ Чепеларе.

Прѣзъ всичкото врѣме на разговора Ахмедъ стоя на едно почетно разстояние отъ насъ и не взе участие въ разговора. Даже той се свѣнѣше да гледа помакинитѣ.

Не удобно и не деликатно бѣ да се къпимъ съ Ахмедя въ локвата прѣдъ очитѣ на Пашмаклийци. За това слѣдъ късна почивка продължихме пътуването, съ намѣрение да си отпочинемъ по добрѣ на границата.

Пътьтъ отъ банята до границата е такъвъ, какъвто е отъ Дьовленъ до Беденъ. Различава се само по това, че минава по лѣвия брѣгъ на рѣката. Стариятъ камененъ сводовъ мостъ прѣдъ банята не е развaленъ отъ голѣмото наводнение прѣзъ 1895 година; но ако и това бѣ станало, кой знае по какви урви щѣше да става съобщението между Вакъвскитѣ села и Широкалъка.

Стражарьтъ Ахмедъ щѣше да ме придружава до границата или до пропускателния постъ, нареченъ „Попинътъ". Тоя постъ не бѣ далечъ отъ банята, но мене се стори доста дълго разстоянието до него. Неспокойствието, което ме обладаваше до сега, веднага изчезна. Съ нетърпение очаквахъ да видя българскиятъ постъ и българската гранична стража. Най сетнѣ слѣдъ нѣколко минутно мъчително изкачване по „Попинското" бърдо, съзрѣхъ скромната българска колибка, която служеше за подслонъ на буднитѣ български синове. Турската стража ме посрѣщна много учтиво. Единъ войникъ сви и ми подаде цигара, а другъ припна въ колибата да ми вари кафе. До като се свари кафето, азъ скришно дадохъ на Ахмедя нѣколко гроша въ знакъ на благодарность, за гдѣто ме доведе живо и здраво до границатв и му поръчахъ да носи много здраве на Дьовленскитѣ голѣмци, а най-много на Халилъ ефенди.

— Пекъ й, чорбаджи, башь-юстюне. Аллахъ здраве да ти дава, отговори Ахмедъ, като си тури ръката на челото. Лекимъ да ти кажа ли, чорбаджи, зоми напиши адно пусулка до юзбашияна, кату кажишъ и два хубави лафа за мене.

Азъ изпълнихъ послѣдното желание на моя добъръ придружникъ, но му заръчахъ да се грижи и за мулето по пътя и ако е възможно да го прѣдаде на ступанина му още същата вечерь.

Слѣдъ изпиването на кафето, по даденъ знакъ отъ турския постъ, двама български войници се отдѣлиха отъ нашиятъ постъ и дойдоха при насъ.

— Ей аркадашларъ, негова милость е вашъ човѣкъ. Иде отъ Чепино прѣзъ Дьовленъ. До тукъ дойде живо и здраво, *падишахъ саасанда,* сега го правимъ Вамъ теслимъ. Хайде, водете си го!

До като траеше церемонията на *теслимяването* ми, азъ си нарамвахъ вѣщитѣ Българскитѣ войници, които ме познаха, стояха прави до мене и слушаха *докладътъ* на турския юзбашия. Но щомъ чуха думитѣ: „хайде, водите си го", нарамиха си пушкитѣ и ме поканиха да ги послѣдвамъ. Придруженъ отъ българска стража, азъ вървѣхъ така леко, като че хвъркахъ съ крила. Когато пъкъ прискочихъ линията на границата и

кракътъ ми стѫпи на свободна българска земя, сърдцето ми силно затупа отъ радость и почувствувахъ такъво облѣкчение, като че хвърлихъ отъ себе си много тежъкъ товаръ!...... И въ Турция може да се пѫтува свободно, но съ *товаръ на душата и сърдцето.*

Прочее, да живѣе свободна конституционна България!

В. Дѣчовъ.

